



ՄԵՂԱԴՐԵԼԻ ԶԱՆՑԱՌՈՒԹՅՈՒՆ ՄԸ*

Անոնք, որ պատահությունը ունեցան կարգալու Կիլիկիո Տ. հորեն Ա Կաթողիկոսի այս կոնդակը, որ հանված էր հայերեն Աստվածաշունչի տպագրության 300-ամյակին առթիվ, հավանաբար չնշմարեցին, կամ քիչեր թերևս նկատեցին ծանր զանցառություն մը, որ գործված էր այդ կոնդակին մեջ:

Հայերեն Աստվածաշունչի առաջին տպագրության կոթողական գործը, իբրև հղացում և իբրև գործադրություն, վերագրված էր Ոսկան վարդապետին, պաշտոնական այդ գրության մեջ: Արդարև, տարակույսն վեր են Ոսկան վարդապետի գերմարդկային ճիգերը այս ձեռնարկին հաջողությամբ պսակվելուն մեջ: Հետևաբար ամեն ոք սիրով պիտի ձայնակցեր այդ կոնդակի մեջ Ոսկան վարդապետի անվան և գործին շուրջ հյուսված գովասանական տողերուն, ըսելով իր կարգին. «Արժան և իրաւ»: Սակայն չէինք կրնար ակնկալել, որ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցիի նվիրապետական Աթոռներեն մեկու մը Գահակալին պաշտոնական մեկ գրության մեջ բոլորովին անտեսվեր Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կատարած կարևոր դերը Աստվածաշունչի առաջին տպագրության տաժանագին գործին մեջ: Վասնզի բացահայտ և կարևոր պատմական իրողություն է, որ տպագրական այս գործին նախաձեռնողը,

գործնականապես զայն հետապնդողը և Ոսկան վարդապետը այս նպատակով Եվրոպա ղրկողը օրվան Ամենայն Հայոց Հայրապետ Հակոբ Զուղայեցի Կաթողիկոսը եղած է, որուն անունն անգամ չէ հիշված այդ կոնդակին մեջ:

Որպեսզի պայծառ դարձնենք Հակոբ Զուղայեցի Կաթողիկոսի դերը այս մարզին մեջ, հառաջ բերենք Հայաստանյայց Եկեղեցվո պատմության մեծ հեղինակություն Օրմանյան պատրիարքի այս մասին ավանգածներեն բանի մը տողեր, քաղելով զանոնք իր «Ազգապատում» պատմական գործեն: Օրմանյան անդրադառնալով Զուղայեցի Կաթողիկոսի հայերեն Աստվածաշունչը տպագրելու աշխատանքներուն, կուտա հետևյալ տեղեկությունները. «Հիշենք ևս Հակոբ Կաթողիկոսի հայկական տպագրության համար ունեցած հոգածությունը...: Հակոբ Կաթողիկոս հետամուտ էր [տպագրության] արհեստը աղղային կեդրոնին մեջ զարգացնել: Այդ նպատակով, յուր կաթողիկոսության սկիզբը Եվրոպա ուղարկեց Մատթեոս Ծարեցի սարկավագը, որ... 1658-ին գնաց Հոլանդիո մայրաքաղաք ... Ամստերդամ...: Բայց գործը չավարտած, 1661-ին կմեռնի Ծարեցին»: Սկսված գործը կշարունակեն Ավետիս Ղրլըշենց Երևանցի վաճառականը և Կարապետ Անգրիանեցի վարդապետը, «որ էջմիածնեն ղրկված էր Ծարեցիին մահեն հետը: Ավետիս յուր եղբայրը՝ Ոսկան Երևանցի վարդապետը խնդրած էր [Հակոբ] Կաթողիկոսեն գործին գլուխ կանգնելու համար»: Այս կեղծակցեն Օրմանյան. «Այդ ամեն աշխատությանց հովանավորող և ոգևորություն ներշնչող միշտ Հակոբ Կաթողիկոսն էր, որուն զխավոր նպատակներեն մին ալ տպագրված Աստվածաշունչ մը ունենալն էր՝ Սուրբ Կիոբը տարածելու համար» («Ազգապատում», Բ, էջ 2510):

* Ստամբուլի «Մարմարա» օրաթերթի 1966 թվականի մայիսի 13, 14, 15 համարներում հրատարակվել է «Մեղադրելի զանցառություն մը» վերնագրով խորհրդածությունների մի շարք «Վերծանող» ստորագրությամբ: Հոգվածադիրը, երևում է, որ հեղինակավոր մի անձնավորություն է, քաջածանոթ մեր եկեղեցական պատմության, մատենագրության և Անթիլիասի տաղնապի ներքին ծախքերին: «Էջմիածին» ամսագրում արտատպում ենք խորհրդածությունների այս շարքը՝ իր շահեկանության և այժմեականության համար:— Խմբագրություն «Էջմիածին» ամսագրի:

Երբ այս է պատմական իրականությունը, անդին Անթիլիասի Կաթողիկոսարանի կոնդակին մեջ ոչ միայն անունն անգամ չէր հիշված Հակոբ Կաթողիկոսին, այլ նաև Ամենայն Հայոց Հայրապետի պատմական դերն ալ, տպագրական այս գործին մեջ, վերագրված էր Երևանցիին սա տողերով. «Ոսկան վարդապետ... հոգևոր և մտավոր լուսի ծարավ (այսպես) և աղգային նախանձախնդրությամբ վառված Աստուծո այս ծառան, Ս. էջմիածնեն ուղևորեցավ (չըսվիր ուղարկվեցավ—Վ.) դեպի Եվրոպա, տպագրելու համար Աստվածաշունչ մատոյանը, զայն իր ժողովուրդին մեջ տարածելու հստակ և վճռական առաջադրությամբ»:

Հասկնալի է, որ կոնդակն մը չենք ակնկալեր, նման պարագաներուն, պատմությունը ներկայացնել իր բոլոր մանրամասնությանց մեջ. սակայն մյուս կողմեն ներելի չէ անտեսել, մանավանդ կոնդակի մը մեջ, նման պարագաներուն, պատմության հիմքը և ջիղը կազմող իրականությունները, մասնավորաբար, երբ խնդրո առարկա իրականությունները կապ ունեն Եկեղեցիի մը պետին անձին և գործունեության հետ:

Չափերը և համեմատությունները պահելով Աստվածաշունչի առաջին տպագրության գործին մեջ, Հակոբ Կաթողիկոսի և Ոսկան վարդապետի գործակցությունը համեմատն է Ս. Սահակ Հայրապետի և Ս. Մեսրոպ վարդապետի գործակցության: Ի՞նչ պիտի խորհեին Անթիլիասի կոնդակին հեղինակները, եթե, անկարելի ենթադրությամբ մը, ասկե շուրջ 30 տարիներ առաջ, այդ օրվան Ամենայն Հայոց Տ. Խորեն Կաթողիկոս (Մուրազբեգյանց) իր հանած կոնդակին մեջ, Աստվածաշունչի թարգմանության ամբողջ գործը վերագրեր Ս. Մեսրոպի և անունն անգամ հիշած չըլլար Ս. Սահակի: Միջոց չափերը և համեմատությունները պահելով, իրականին մեջ այս է պատահածը Մեծի Տանն Կիլիկիո Տ. Խորեն Կաթողիկոսի կոնդակին մեջ, ուր Աստվածաշունչի առաջին տպագրության սրբադան գործը ամբողջությամբ Ոսկան վարդապետին ընծայված է, և հիշատակությունն անգամ չէ եղած այս նպատակի համար զայն ղրկող մեծավորին:

Արդ, ինչի՞ վերագրել այս պոռագող լուծությունը, որ պահված է Ս. էջմիածնի Գահակալին նկատմամբ. պատահական մոռացումի՞, կամ պատմական տվյալներու անգիտությամբ...: Ոչ միուլն, և ոչ ալ մյուսին: Անթիլիաս ունի համալսարան տեսած վարդապետներ և եպիսկոպոսներ, որոնք պիտի շարտենեին նման մոռացում կամ անգիտություն: Ավելորդ է մխրճվիլ բավիղներու մեջ ուրիշ ենթադրություններու, որոնք կրնային

վիճելի ըլլալ: Սակայն մեկ ենթադրություն կկարծենք որ անվիճելի պիտի մնար. եթե Ոսկան վարդապետը հովանավորողը և Աստվածաշունչի տպագրության համար զայն առաջողը Կիլիկիո Կաթողիկոս մը եղած ըլլար, հիշատակության և գովասանքի առյուծի բաժինը Կաթողիկոսը պիտի ստանար: Ուրեմն Հակոբ Կաթողիկոսի միակ հանցանքը, այս անտեսումին արժանանալու համար, եղած է Ս. էջմիածնի Աթոռին Գահակալ մը ըլլալ...: Անցնող 10 տարիներու ընթացքին Անթիլիասի բռնած դիրքը հանդեպ Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի, իր ծանոթ ելույթները և առհասարակ դրսևորված ոգին բացահայտ ապացույցներ են մեր վերոհիշյալ հավաստումին:

Մեր սրտերը հաճախ հեզնանքով, երբեմն ալ վրդովմունքով կհամակվին, երբ օտարներ կամ Հայ Եկեղեցվո ամբողջութենեն անջատվածներ հայ պատմությունը «մշակումի կենթարկեն», այսինքն կաճեցնեն ու կծաղկեցնեն իրենց հաշվույն եկած պատմական պարագաները, իսկ կկտրատեն կամ կխեղաթյուրեն և կամ բոլորովին մոռացության կուտան իրենց ձգտումներուն հակասող կետերը: Անթիլիաս կմիտի ժառանգորդը դառնալ այս արդեն իսկ լքված մեթոդին և ի վերջո նպատակին չծառայող ճիգին: Կրտսմի ենթարկված խոսք մըն է, օրինակ, կոնդակին մեջ հետևյալը. Ոսկան վարդապետ «Ս. էջմիածնեն ուղևորեցավ դեպի Եվրոպա»: Այս հավաստումը իրավ է, թե բացերաց չի հակասեր պատմության, բայց երկաթյա վարագույրի ետին կծածկե Ս. էջմիածնեն զինք ղրկողը, և Մայր Աթոռի դերը:

Արդ, պատմությունը բացահայտորեն կհաստատեն, որ «Երբ Հակոբ Կաթողիկոս եպիսկոպոսական ձեռնադրություն աւելարկեմուտք ուղևորեց (այսինքն ուղարկեց), Աստվածաշունչի տպագրությունը [իր] գրելավոր նպատակն էր» («Աղգապատում», Բ, էջ 2539, ընդգծումը մերն է—Վ.): Երբ այս է պատմական իրողությունը, չէ՞ր արժեք արդյոք օրհնության և երախտիքի գեթ խոսք մըն ալ կրթանվեր այս Հայրապետի հիշատակին ըսել: Հայրապետ մը, որ պատմության մեջ ձգած է գործունյա, ժողովրդանվեր և նախանձախնդիր հոգևորականի անուն: Անձնդիր հովիվ մը, որ իր հոտի բարիքի համար ավելի քան ութսունամյա տարիքին ձեռնարկած ձամբորդութենն մը հետո իր աչքերը փակեց իր Աթոռն հեռու, այս հայաշատ քաղաքի մեջ, ուր իր գերեզմանը ցայսօր կպատվվի, ոչ միայն մերիններեն, այլ մինչև իսկ օտարներեն, իբրև սրբակյաց և հրաշագործ «Հոգևոր Տէր» և Աստուծո մարդը:

Եթե մինչև իսկ իր նախաձեռնությունները տալիս չլիք առաջին հայ Աստվածաշունչի երեք հարյուրամյակի տոնակատարությունը հրահանգող կոնգրեսի մը մեջ մոռացության տրված ըլլա իր անունը, այդ անունը սակայն անջնջելի կերպով կմնա առաջին էջին վրա այդ Աստվածաշունչին, «ճշմարտասէր» թարգմանիչներու կողքին: Վերարտադրենք այստեղ գեթ քանի մը տողերը այդ առաջին էջին, ի հիշատակ, ժողովրդային գնահատումով և համոզումով իսկ Եկեղեցւոյ սրբակյաց հայրապետներու դասին բարձրացած այս արժանավոր Կաթողիկոսին:

Ա Մ Ա Շ Ո Ւ Ն Չ

ՀՆՈՅ ԵՒ ՆՈՐՈՅ ԽՏԱԿԱՐԱՆԱՅ
ՇԱՐԱԿԱՐԴՈՒԹԵԱՄԲ ՆԱԽՆԱՅՆ
ՄԵՐՈՅ ԵՒ ՃՇՄԱՐՅԱՍԷՐ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ

... Հրամանաւ Վեհափառին Տեառն Յակոբայ
Հայոց Կաթողիկոսին...

Կտրգեալ...նուստի ումնմն Բանի Տեառն
սպասաւորի

Ոսկանի Երևանցւոյ

ՅԱՄՍՏԵՐԴԱՄ

Ներ տպարանում Սրբոյն էջմիածնի
ի թուում Փրկչէն 1666

Կոնգրեսներ կրնան թաղվիլ մոռացության անդունդը: Առաջին տպագրչալ հայ Աստվածաշունչը, սակայն, հավերժորեն կոթողչալ պիտի մնա, իր առաջին էջովը, հայ մատենագրության գանձարանին մեջ, ի հիշատակ նաև պանծալի Հակոբ Կաթողիկոս Զուղայեցիի և իր քաջարի գործակցին՝ Ոսկան վարդապետին:

ՎԵՐԾԱՆՈՂ

Ստամբուլ

Ի Դ Ե Պ.— Առանց մտնելու մանրամասն լաբյուրինթոսի մեջ, այս առթիվ անցողակի կհարուցանենք սա կարևոր և հիմնական հարցը, թե երբ Ամենայն Հայոց Հայրապետը այսքան բովանդակալից կոնգրակ մը հանած էր արդեն հայ Աստվածաշունչի տպագրության 300-ամյակը տոնախմբելու հրահանգով, կոնգրակ մը, որ ուղղված էր նաև մեր նվիրապետական երեք Աթոռներու գահակալներուն, հանվանե, ինչ որ այլևս եկեղեցական ավանդություն դարձած է համալգային կամ համաեկեղեցական բնույթ կրող հարցերու հրապարակումի և հրահանգումի պարագային, պետք կ'ըլլային: Երբ հիշատակ կաթողիկոսն ալ նույն նպատակի համար նմանորինակ կոնգրակ մը հրապարակ դներ. կոնգրակ մը, որ ոչ միայն ուղղված է իր իրավասության ներքև գտնվող հոգևորական

դասին և Յ տեսակ մեծ ու պղտիկ ժողովներու, այլ նաև՝ «Համօրէն հաւատացեալ ժողովրդեան մերոյ Հայկազնեան ցեղի որ ի սփիւռս աշխարհի»: Ներկա Կիլիկիո Կաթողիկոսին երջանկահիշատակ նախորդները, որչափ կ'հիշենք, նման կոնգրակներ չէին հանած շատ ավելի մեծ և կարևոր երկու նախորթաց համալգային տոնակատարությունց առթիվ: Առաջինը՝ 1913-ին, հայ դրերու գյուտին 1500-ամյակին և հայ տպագրության 400-ամյակի միացյալ տոնակատարության, իսկ երկրորդը՝ 1935-ին, Աստվածաշունչի հայերեն թարգմանության 150-ամյակին առնչությամբ:

Այդ ժամանակներու Կիլիկիո Կաթողիկոսները, Սահակ Խապայան և Բաբգեն Կյուլեմեզյան, որոնք նվաղ գիտակից և նվաղ աղդասեր կամ եկեղեցասեր հայրապետներ չէին, ընդհակառակն, ուրույն կոնգրակ չէին հանած, մինչև իսկ ուղղալ իրենց որույն հոտին, Ամենայն Հայոց Հայրապետի կոնգրակը բաւ համարելով ձեռնարկի համալգային նպատակին:

Ինչպես ըսինք, հիմնական հարց մըն է սա, որուն ծալքերուն մեջ մտնելը զմեզ շատ հեռունները սլիտի տաներ, և որուն մասին շատ սրտցաւ ըսելիքներ պիտի ըլլային. սակայն կ'հրաժարինք առ այժմ այս մասին անգրադառնալ և ձեռք կառնենք ավելի երկրորդական հարց մը, գրեթե քերականական խնդիր մը, ըսելու համար համառոտով մեր տեսակետները այդ մասին:

Մեծի Տանն Կիլիկիո Տ. Խորեն Կաթողիկոսի կոնգրակին սկզբնավորության մեջ իր տիտղոսներու շարքին մեջ կա նաև հետևյալը: «ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ (շեղագրումը մերն է—Վ.) ՄԵՇԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ»: Կրնա ըլլալ, որ Տ. Խորեն Կաթողիկոս ինք չէ ստեղծած այս տիտղոսը, կրնա ըլլալ, որ այդ բանաձևին գործածությունը ունենա իր նախնաթոցը: Ասոր քովն ի վեր, սակայն, կու նաև նախնաթոց գործածությունը, Սոս հին Կաթողիկոսներու կոնգրակներու մեջ, «Պատրիարք Տանն Կիլիկիոյ» կամ նման տիտղոսներու, զորս հրաժարած են գործածել Կիլիկիո վերջին Կաթողիկոսները, մեջն ըլլալով Տ. Խորեն Կաթողիկոս, եթե չենք սխալիր, Կիլիկիո վերջին Կաթողիկոսները, սկսյալ Սահակ Կաթողիկոսեն, հրաժարած էին նաև «Ամենայն Հայոց» հավելադրության գործածութենե, հավանաբար անդրադառնալով անոր անլրջության և կամ ավելի բարեմիտ ենթադրություն մը ընելով՝ ի հարդանս «Ամենայն Հայոց» տիտղոսին իսկական իրավատերին: Կիլիկիո վերջին Կաթողիկոսները, սկսյալ Սահակ Խապայանեն, առհասարակ կրսեին իրենց կոնգրակներուն սկզբնավորության մեջ

ևս «Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ», որ պատշաճ և պատմական տիտղոսն է Հայաստանյայց Եկեղեցւոյ այս մասնավոր Կաթողիկոսութեան:

Պահ մը մեկ կողմ ձգենք եկեղեցա-կանոնական տեսակետե՝ «Կաթողիկոս ԱՄՆՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ» տիտղոսին գործածութեան ոչ-իրավական հանգամանքը, հարցը քերականորեն կամ տրամաբանորեն վեր առնված պարագային ևս չարդարանար: «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց» տիտղոսը կգործածվի առանց ուրիշ հավելվածական հատկացուցիչի: Սխալ է, ոչ միայն եկեղեցականոնական տեսակետե, այլ նաև տրամաբանորեն, ըսել, օրինակ, «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Ս. Էջմիածնի», ոչ միայն սխալ, այլ նաև ծիծաղելի է, և ըսողին տգիտութունը միայն կարտահայտե, հոգ չէ, թե ով է այդ բանաձևը գործածողը: Երբ «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց» տիտղոսն հետո ուրիշ հատկացուցիչ մը ավելցվի, «Ամենայն Հայոց»-ը կամ առնվազն «Ամենայն»-ը կդառնա քերականորեն, այսինքն տրամաբանորեն, ավելորդ և անպետ: «Կաթողիկոս Հայոց Մե-

ծի Տանն Կիլիկիոյ» բանաձևը ինքնին իր մեջ կրթականգակե «Մեծի Տանն Կիլիկիոյ» կոչված եկեղեցական շրջանակի բոլոր հայերը, որոնց Կաթողիկոսն է տիտղոսը գործածողը:

Այս բոլորն կհետևի, որ «Կաթողիկոս Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ» տիտղոսը «Ամենայն» հավելումը տղայական պաճուճանք մըն է, զոր կգործածեն, ըստ բանին Պողոս առաքյալի, «տղու պես խոսողները, տղու պես խորհողները, և տղու պես գատողները», իսկ երբ մեկը գիտակցութեան կհասնի, «տղայութունները ի բաց կխափանեն» (Ա. Կորնթ. ԺԳ 11), եթե Կիլիկիո Կաթողիկոսութեան ենթակա թեմերը և հովութունները հետևեն իրենց մեծավորի օրինակին, այն ատեն Լիբանանի հայոց առաջնորդը ինքզինքը պիտի հորջորջե «Առաջնորդ Ամենայն Հայոց Լիբանանու», Տրիպոլիի քահանան ինքզինք պիտի կոչե «Հոգևոր Հովիվ Ամենայն Հայոց Տրիպոլիի», իսկ Բեյրութի Ս. Նշան եկեղեցիի ավագերեցն ալ ինքզինք պիտի հռչակե «Աւագերէց Ամենայն Հայոց Ս. Նշանի»: «Որ ունիցի ականջս լսելոյ՝ լուիցէ»:

